

11. Rosch E. Family Resemblances & Studies in the internal structure of categories / E. Rosch, C. B. Mervis // *Cognitive Psychology*. – 1975. – Vol. 7. – P. 573-605.
12. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения / Никитин М. В. – М. : Высшая школа, 1988. – 168 с.
13. Вентцель Е. С. Теория вероятностей : [учебник для студентов вузов] / Вентцель Е. С. – М. : АКАДЕМИА, 2005. – 576 с.
14. Жаботинская С. А. Модели репрезентации знаний в контексте различных школ когнитивной лингвистики: интегративный подход / С. А. Жаботинская // *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. – 2009. – № 848. – С. 3-10.

УДК 811.161.2'276.6'366

Корнодудова Н.М.
(Одеса, Україна)

МОРФОЛОГІЧНИЙ СПОСІБ ТВОРЕННЯ МОРСЬКИХ ТЕРМІНІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

У статті досліджено особливості функціонування основних морфологічних словотвірних типів морської термінології; проаналізовано афіксальні способи словотворення іменників, прикметників, дієслів і прислівників; звернено увагу на особливості вживання і функціонування деяких афіксів української і російської мов.

Ключові слова: словотвір, афікс, морська термінологія.

В статье исследуются особенности функционирования основных морфологических словообразовательных типов морской терминологии; проанализированы аффиксальные способы словообразования существительных, прилагательных, глаголов и причастий; обращается внимание на особенности употребления и функционирования некоторых аффиксов украинского и русского языков.

Ключевые слова: словообразование, аффикс, морская терминология.

The article presents research into special functioning of marine terms; it presents analysis of affix forming nouns, adjectives, verbs, and participles; attention is drawn to special use and functioning of some affixes in Ukrainian and Russian.

Key words: word – formation, affix, marine terms.

Морфологічний спосіб, «виражений за допомогою словотворчих формантів у структурі похідного слова» [1: 589], є одним із головних джерел поповнення морської термінології.

Способи творення термінів різних галузей науки і техніки досліджувалися у працях багатьох лінгвістів, серед яких М. А. Жовтобрюх, А. А. Бурячок [2], А. В. Крижанівська [3], А. М. Крейтор [4], О. С. Шевчук [5], І. П. Ющук [6], В. О. Горпинич [7],

О. Р. Микитюк [8], Т. І. Панько [9], Л. О. Симоненко [10] та ін., але це питання лишається актуальним, бо «розвиток лексики літературної мови тісно пов'язаний із поповненням і вдосконаленням терміносистем» [4: 123].

Об'єктом статті є дослідження особливостей морфологічного способу словотворення простих і складних морських термінів сучасної української літературної мови, що були вилучені зі словників [11; 12] і навчальної літератури морського фаху.

Предметом роботи є розгляд морфологічного способу словотворення в іменниках, прикметниках, дієсловах і прислівниках, що функціонують у науковому стилі морської галузі.

Мета статті – розкрити особливості функціонування основних морфологічних словотвірних типів морської термінології. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань:

- проаналізувати афіксальні способи словотворення іменників, прикметників, дієслів і прислівників;
- звернути увагу на особливості вживання і функціонування окремих афіксів української і російської мов.

Дослідник А. А. Бурячок зауважує, що специфічність української лексики «зумовлюється, перш за все, її словотворчими засобами» [2: 115]. Спробуємо визначити особливості окремих питань морфемного способу творення морських термінів у сучасній українській літературній мові.

Найпопулярнішими афіксами, що притаманні морській термінології, є полісемічні **іменникові суфікси**. Як і інші, вони поділяються на словотворчі, що надають слову нового значення, і словозмінні, що надають словам нової форми: 1) *човен* – *човняр*; *весло* – *весляр*; *вудка* – *вудкар*; 2) *човен* – *човник* – *човничок* – *човенце*. Суфікси –ар(-яр-), -ач(-яч-) вказують на професію: *вудкар*, *весляр*, *човняр*, *знімач*, *рубач*; суфікси -ик-, -ичок-, -енк- – лише на форму здрібнілості.

Словозмінні суфікси для морської термінології не є характерними, а якщо навіть їх уживають, то за емоційно забарвлені не сприймають. Наприклад, термін *клотик*. Переїнявши у голландців звичай вивершувати щоглу дерев'яним кружальцем з бортиками і ставити на ньому ліхтар, моряки й назву для описаного предмета взяли голландською – *kloot*. Але вимовляли її так, як їм здавалось зручніше, – *клотик*. Це й зареєструвалося в українському морському лексиконі. Те саме сталося з сотнями інших слів, у яких виникла потреба у процесі становлення й історичного розвитку системи морських та річкових перевезень, технічного вдосконалення флоту: *поплавець*, *гребіок*, *ботик*, *кубрик* тощо. Наприклад, *дніще*, де суфікс -ище- не вказує на перебільшення, як, скажімо, в слові *дубище*. Тобто, запозичені слова, набувши українських форм і смислових барв, стали певним поповненням морської термінології, яке не виходило поза рамки граматики, не порушувало канонів слововжитку і було зрозумілим не тільки фахівцям.

Щодо семантики іменникових суфіксів, то її дуже часто визначають ті частини слова, до яких суфікси приєднуються. Це – продуктивні суфікси: -ин-: *глибина*, *мілина*, *вузина*; -ник-: *галерник*, *каботажник*, *випарник*, *живильник*, *водник*, *вантажник* (портовий); -ик-: *верховик*, *шлюзовик*; -ець: *мореплавець*, *фахівець*; -к-: *витажка*, *рубка*, *заглушка*, *лебідка*, *стрілка*, *губка*, *байдарка*; -тель-: *гаситель*; -тор-: *навігатор*; і малопродуктивні: -ок-: *гребіок*, *поплавіок*; -уш-: *волокуша*; -ій-: *судноводій*; -івець-: *зв'язівець* тощо.

Змінюючи значення слова, іменникові суфікси окреслюють ці зміни дуже чітко. Так, продуктивні суфікси -ник-, -нич-, -ар(-яр-), -ач(-яч-) вказують на фах працівника або на призначення предмета: *вартівник, вогнегасник, мастильник, сигнальник, радіоприймач*; суфікси -ист-(-іст-), -ант- (малопродуктивний) «спеціалізуються» на визначенні напрямку діяльності: *моторист, радист, аквалангіст, машиніст* (помповий), *програміст, курсант*; -ство-(-цтво-) окреслює галузь: *мореплавання, суднобудівництво*; -изн- називає ознаку: *крутизна, злизна*.

Окрему групу в українській морській термінології становлять віддієслівні іменники з суфіксами -ання- (-яння-), -ення- (-єння-), -іння- (-їння-), -ування- (-ювання-): *плавання, нікання, дрейфування, швартування, лоціювання* тощо. Специфіка їхня в тому, що вони здатні називати як дію (процес), так і наслідок дії (предмет), треба тільки відповідно їх акцентувати або змінити звуковий склад суфіксів: *обладнання – обладнання, риштування – назва дії* (рос. сооружение лесов), *риштування – наслідок дії* (предмет). Суфікс -ування- (-ювання-) підкреслює тривалість дії в часі: *завірення – завірювання, утворення – утворювання*.

Має місце серед віддієслівних іменників і суфікс -к-. Але тут є певний нюанс. У російських термінах цей суфікс частіше вказує на процес: *сварка, швартовка, смола*, в українських – на предмет: *проводка* (система проводів), *прокладка* (проміжний шар чи предмет), *підробка*. А дію відтворюють таки -ання- (-яння-) і до них подібні суфікси: *завірювання, швартування, смоління, перевезення*.

Інші суфікси з української і російської морських лексик також не завжди бувають тотожними. Порівняймо: *сигнальник – сигнальщик, покажчик – указатель, зв'язківець – связист, спостерігач – наблюдатель*.

Проаналізуємо ґрунтовніше **іменникові префікси**. Давніх із них у морській лексиці української мови небагато: па-: *паводок, падуга, паморозь, патрубок*; су-: *сузір'я, сүміш, сүпровід, супротивник*; уз-: *узбіччя, узбережжя*. Дещо більше префіксів сучасних: без-: *безвітря, безмежність, безлюдність*; від-: *віддаль, відстань, відхилення*; між-, межі-, що вказує на проміжок: *міжряддя, міжріччя*; о-: *оплатність, окупність*; об-: *обіжність, обтічність, обшир*; під-: *підлеглисть, підпорядкованість, підніжжя, підводник, піддон, підкладка*; пере-: *перевищення, перепустка, перевага*; перед-: *передумова, передплата*; по-: *поверх, похибка, позика, попит*; при-: *Приазов'я, Причорномор'я, приладдя, пристрії*; прі-: *пріва*; роз-: *розхил, розчин*; с-: *ствердження* (підписом), *спорядження* (сукупність предметів).

Характерною рисою української мови є те, що вона ширше, ніж російська, використовує частку **не** в ролі префікса. Це позначилося і на морській лексиці: *нескінченність, неспокій* тощо.

У морській термінології є чимало запозичених префіксів, уживаних не лише в запозичених словах, а й у питомих. Це: а- (з грецьк.), що означає брак чогось: *алогізм, асиметрія*; ан- (з грецьк.) заперечення: *анаероби*; аван- (з франц.) перед: *аванпорт*; анти- (з грецьк.) протилежність, протидія: *антипасати, антибриз, антициклон*; апо- (з грецьк.) віддалення: *апогей, апоцентр*; архі- (з грецьк.) головний, найвищий: *архіпелąg*; де- (лат.) усунення чогось: *деблокування, дегазація, дезорієнтація*; диз-, дис- (з грецьк.) позбавлення: *дискваліфікація*; екс-, екстра- (лат.) винятковість, розміщення поза чимось: *екстрадіція, екстериторіальність, екстраполяція*; епі- (грецьк.) перебування на чимось: *епіцентр*; ім-, ін- (лат.) брак чогось або проникнення в щось: *імміграція, інкримінація*; інтер- (лат.) пере-

бування поміж: *інтервалюта, інтерференція*; контр-, контра- (лат.) проти: *контрабанда, контрасигнація*; мета- (грецьк.) проміжне становище, переміщення, звільнення від чогось: *метатранслятор, метацентр*; пар-, пара- (грецьк.) суміжність, зміна: *параметрон*; пери-, пері- (грецьк.) навколо, через: *периметр, перископ*; ре- (лат.) зворотна або повторна дія: *реабілітація, реагент, реїмпорт, реконструкція, реорганізація, ретрансляція*; суб- (лат.) розміщений під чимось: *субарктика, субантарктика, субдомініа, сублітораль, субмаріна, субординація*; транс- (лат.) крізь, через, по той бік: *транспорт, трансформатор*; ультра- (лат.) над, понад, по той бік, за межами: *ультраакустика, ультрафільтр*.

Багато **безсуфіксних іменників** теж мають префікси. Але ці префікси не іменникові, а дієслівні, бо й самі іменники походять од дієслів, що мають у своєму складі ці префікси: *відплив, прибій, приплив, перетин, перебіг, обмін, розподіл* тощо.

Тепер розглянемо **прикметникові суфікси**. Відомо, що всі прикметники української мови поділяються на три групи: якісні, відносні, присвійні.

Якісні мають властивість відтворювати меншу або більшу міру ознаки з допомогою суфіксів -ш-, -іш-: *глибший, довший, відповідальніший*; -аст- (-яст-): *довга́стий, круглястий*; -уват- (-юват-): *далекува́тий*; -енний-: *здорове́нний*; -езний: *величе́зний*.

Окремого розгляду потребують перші з названих суфіксів (-ш-, -іш-). Вони вказують на вищий ступінь ознаки, і саме тут чітко вимальовується відмінність між українською і російською мовами. В українській мові прикметники вищого ступеня (в тому числі й ті, що мають вжиток у морській термінології) відмінюються, а в російській – ні. Конкретніше: *цей шлях довший – этот путь длиннее, ця дорога довшя – эта дорога длиннее, це судно довше – это судно длиннее, ці лінії довші – эти линии длиннее*.

Для підсилення значення вищості ознаки прикметника можуть мати вжиток зі словами *значно, набагато, це: значно твердіший, набагато корисніший, це дальший*.

Відносні прикметники більшої чи меншої міри ознаки не показують, зате мають властивість утворюватись від різних частин мови з допомогою багатьох суфіксів і набувають ширшого (проти якісних прикметників) ужитку в діловій мові, частиною якої є й предмет нашого вивчення – українська морська термінологія. Зокрема, від іменників. Тут суфікси -н-: *магнітний, контейнерний, товарний*; -альн-, -ильн-: *горизонтальний, діагональний, мастільний, вітрильний*; -ев-, -ов-: *береговий, марсовий, вахтовий*; -к-: *місткий*; -ичн-, -ічн-: *фізичний, хімічний*; – ист-: *неперекідистий* – такими були козацькі «чайки» (рос. устійчивый); від іменників з прийменниками: *міжреїсовий*.

Від прислівників: *учора – вчора́шній, тут – туте́шній*.

А поза тим, маємо величезний масив відносних прикметників, утворених зі словами *високо, далеко, ново, глибоко, мало* і подібними: *високотехнологічний, далекося́жний, новозбудований, глибоководний, малагабаритний*; з частинами запозичених слів, співвідносних з префіксами: *електромоторний, гідродинамічний* та з частинами власномовних слів, співвідносних із суфіксами -хід-, -воз-, -різ-: *місяцехідний, лісовозний, хвилері́зний, кригола́мний*. А ще – суто українська частина слова -знавч-: *краєзна́вчий, картозна́вчий*, яка теж виконує роль прикметникового суфікса.

Твірною частиною багатьох прикметників у морській термінології української мови є числівники дво-, три-, чотири-: *двоа́ктний, чотиріа́ктний* (двигун). Суто українською рисою є також уживання семантично розмежованих компонентів пів- і напів-: *півдобо́ві* (припливи), *напівбалансі́рне* (стерно).

Серед **прикметникових префіксів** характерними є най-, пре-, над-, за-, що вказують на найвищу міру ознаки: *найміцніший, найспритніший, найшвидший, найдоужчий; надпотужний; завеликий, замалий, зависокий*.

Серед відносних прикметників дуже продуктивним є префікс без-: *безаварійний, безтоварний, безтарифний*. Але частенько, як і в іменниках, замість без- уживають не-: *незмірний, нерентабельний, невантажний*. Віддієслвні прикметники часто також утворюються з допомогою префікса не-: *непрохідний, непроникний, невилізний*.

Дієслвні префікси і суфікси також можуть вказувати напрямок дії: *виїхати, в'їхати, об'їхати, заїхати, переїхати, від'їхати, доїхати*; фіксувати початок або кінець дії: *запрацювати, донести*; відтворювати повторюваність дії: *постукувати, покривати*. З одним дієслвним коренем може поєднуватись кілька префіксів: *повідчиняти, понаносити, повідпроваджувати*, що підкреслює багаторазовість дії.

Деякі префікси здатні цілком змінювати значення дієслова, наприклад, *драїти* – це означає на флоті «чистити, натирати до блиску» [11: 326], а *задраїти* – «щільно, наглухо закривати, зачинити люки, ілюмінатори і т. ін.» [11: 390].

З допомогою префіксів з-, по-, про-, на- тощо і суфіксів утворюються форми доконаного виду: *рушіати – рушити, стукати – стукнути, розв'язувати – розв'язати*. Має значення також спосіб чергування звуків у корені дієслова: *заряджати – зарядити, спіратися – спертися*, а також зміни наголосу: *виносити – виносити*.

Та найбільш характерним для морської термінології є суфікс -ти-, що утворює неозначену форму дієслова від іменників: *відчалити*; від прикметників: *синіти*; суфікси -ува- (-юва-), -овува-, що утворюють дієслова від назв професій: *керувати, виховувати*; просторових або часових понять: *порядкувати, днювати*; від іншомовних назв на -ація зі значенням процесу: *механізувати, організувати*.

Прислівникові префікси й суфікси. Багато прислівників мають однакове походження – від прикметників, – тож і суфікси в них -о- і -е-: *тепло, добре, чисто, гаряче*. Прислівники, утворені від якісних прикметників, зберігають ступені порівняння: *тепло – тепліше – найтепліше; тонко – тонше – найтонше*.

Чимало є прислівників іменникового походження, але тут уже творення не завжди суфіксальне – частіше від різних відмінкових форм іменника в поєднанні з прийменниками: *вгору, вниз, навпростець, опівдні*.

Бувають прислівники і від дієслів, але тут уже потрібно використовувати префікси і суфікси разом: *навперейми, навстоячки*. Деякі прислівники виникають з поєднання основ: *праворуч, ліворуч*.

Є в українській мові, а отже й у морській термінології, низка питомих прислівників, серед яких: *відколи, доти, доки, досі, відтепер* тощо, а також прислівники виміру: *завглибішки, заввишки, завдовжки, завширшки* тощо.

Таким чином, стародавня істина – все тече, все змінюється – стосується й мови. Навіть такого її, здавалося б, чітко окресленого і твердо зарегаментованого відгалуження, як морська термінологія. В ній теж щось відпадає, а щось прибуває, щось виходить з ужитку, а щось до нього повертається, щось зазнає кардинальних змін, а щось переосмислюється, бо мова – це «гігантська енциклопедія знань, сховище

відомостей, що їх нагромадив народ за весь період свого історичного існування» [13: 194], і проведений аналіз особливостей морфологічного способу словотворення морської термінології свідчить про високий рівень її розвитку у сучасній українській літературній мові, про її рухомість і системність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Українська мова : енциклопедія / [редкол. В.М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін.]. – К.: Укр. енцикл., 2000. – 752 с.
2. Сучасна українська літературна мова : Лексика і фразеологія / [відп. ред. М.А. Жовтобрюх]. – К.: Наукова думка, 1973. – 440 с.
3. Склад і структура термінологічної лексики української мови : [монографія / відп. ред. А.В. Крижанівська]. – К.: Наукова думка, 1984. – 194 с.
4. Крейтор А.М. Лексико-семантичний спосіб творення українських математичних термінів /А.М.Крейтор // Проблемы словообразования русского и украинского языков. – К.; Донецк : Вища школа, 1976. – С. 123 – 133.
5. Шевчук О.С. Словотвір прикметників української мови з суфіксами групи -в- / О.С. Шевчук // Проблемы словообразования русского и украинского языков. – К.; Донецк : Вища школа, 1976. – С. 133 – 144.
6. Юшук І.П. Українська мова : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Іван Пилипович Юшук. – К.: Либідь , 2008. – 640 с.
7. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія / Володимир Олександрович Горпинич. – К.: Вища школа, 1999. – 207 с.
8. Микитюк О.Р. Сучасна українська мова: морфеміка і словотвір / Оксана Романівна Микитюк. – Львів : Львів. політехніка, 2005. – 28 с.
9. Панько Т.І. Лексико – семантичні особливості терміносистем / Т.І. Панько //Склад і структура термінологічної лексики української мови. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 86– 93.
10. Симоненко Л.О. Склад і структура термінологічної лексики української мови / Лариса Олександрівна Симоненко. – К.: Наукова думка, 1984. – 195 с.
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
12. Словник морської термінології: рос.- укр. з англ. відповідниками / [наук. ред. Н.М. Неровня]. – К.: Видавничий дім «КМ Academia», 2000. – 282 с.
13. Звегинцев В.А. Теоретическая и прикладная лингвистика / Владимир Андреевич Звегинцев. – М.: Просвещение, 1967. – 338 с.